

IQTISODIY XAVFSIZLIK SHAKLLARI VA ASOSIY KO'RSATKICHLARI

Xakimova Jannatxon Xasanboy qizi

R Axmedov

Ilmiy raxbar.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19741772>

I. KIRISH

Iqtisodiy xavfsizlik har bir davlatning barqaror rivojlanishi, milliy mustaqilligi va ijtimoiy farovonligini ta'minlaydigan eng muhim omillardan biridir. U mamlakat iqtisodiyotining tashqi va ichki tahdidlarga qarshi tura olish qobiliyatini, resurslardan samarali foydalanishni hamda iqtisodiy tizimning uzluksiz va barqaror ishlashini ifodalaydi. Zamonaviy globallashtirish jarayonida davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning chuqurlashuvi bilan birga turli xil xavf-xatarlar ham ortib bormoqda. Shu sababli iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash masalasi har bir mamlakat uchun strategik ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda iqtisodiy xavfsizlik nafaqat milliy darajada, balki xalqaro miqyosda ham dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Jahon bozorlaridagi beqarorlik, inflyatsion jarayonlar, energiya resurslari narxining o'zgarishi, global moliyaviy inqirozlar va boshqa omillar iqtisodiy barqarorlikka bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ichki iqtisodiy muammolar, jumladan, ishsizlik, korrupsiya, ishlab chiqarish samaradorligining pastligi ham iqtisodiy xavfsizlikka jiddiy tahdid soladi.

Ushbu mavzuning dolzarbligi shundaki, iqtisodiy xavfsizlik shakllarini o'rganish va uning asosiy ko'rsatkichlarini tahlil qilish orqali mamlakat iqtisodiyotining zaif va kuchli tomonlarini aniqlash, mavjud muammolarni bartaraf etish hamda barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash esa davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Mazkur ishda iqtisodiy xavfsizlikning mohiyati, uning asosiy shakllari, xavf tug'diruvchi omillar hamda uni baholashda qo'llaniladigan asosiy ko'rsatkichlar keng yoritiladi. Bundan tashqari, iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash yo'llari va zamonaviy yondashuvlar ham tahlil qilinadi.

II. ASOSIY QISM

1. Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi va uning mohiyati

Iqtisodiy xavfsizlik – bu mamlakat milliy iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlash, ichki va tashqi tahdidlarga bardosh berish, iqtisodiy tizimning mustaqil va samarali faoliyat yuritishini kafolatlashga qaratilgan holat va chora-tadbirlar tizimidir. U davlatning iqtisodiy mustaqilligi, resurslardan oqilona foydalanish, aholining turmush darajasini barqaror oshirish hamda iqtisodiy o'sishni uzluksiz ta'minlash bilan bevosita bog'liqdir.

Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi keng va murakkab mazmunga ega bo'lib, u faqatgina iqtisodiy barqarorlikni emas, balki siyosiy, ijtimoiy va texnologik omillar bilan ham uzviy bog'liq tizimni ifodalaydi. Har qanday davlat uchun iqtisodiy xavfsizlikning asosiy maqsadi – milliy iqtisodiyotning tashqi bozorlar va global inqirozlardan kelib chiqadigan salbiy ta'sirlarga nisbatan chidamliligini oshirishdir.

Iqtisodiy xavfsizlikning mohiyati

Iqtisodiy xavfsizlikning mohiyati quyidagi asosiy jihatlarda namoyon bo'ladi:

Birinchi, iqtisodiy mustaqillikni ta'minlash. Bu davlatning strategik resurslar, ishlab chiqarish quvvatlari va moliyaviy tizim ustidan to'liq nazoratni saqlab qolishini anglatadi. Agar mamlakat muhim resurslar bo'yicha tashqi bozorlarga haddan tashqari bog'liq bo'lsa, u iqtisodiy jihatdan zaiflashadi.

Ikkinchi, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash. Iqtisodiy xavfsizlik faqat hozirgi holatni emas, balki kelajakdagi rivojlanishni ham qamrab oladi. Barqaror o'sish ishlab chiqarish hajmining ortishi, investitsiyalar oqimining ko'payishi va innovatsion rivojlanish bilan bog'liq.

Uchinchi, aholi farovonligini oshirish. Iqtisodiy xavfsizlikning asosiy maqsadlaridan biri jamiyatda kambag'allik darajasini kamaytirish, ish o'rinlarini yaratish va daromadlarni adolatli taqsimlashdir. Aholi turmush darajasi past bo'lgan jamiyatda iqtisodiy xavfsizlik to'liq ta'minlangan deb bo'lmaydi.

To'rtinchi, tashqi va ichki tahdidlarga qarshi barqarorlik. Tashqi tahdidlar jahon bozoridagi inqirozlar, narxlarning o'zgarishi, siyosiy bosimlar orqali namoyon bo'lsa, ichki tahdidlar korrupsiya, iqtisodiy boshqaruvdagi kamchiliklar, ishlab chiqarish samaradorligining pastligi kabi omillar bilan bog'liq.

Beshinchi, iqtisodiy tizimning muvozanatli rivojlanishi. Bu ishlab chiqarish, moliya, xizmat ko'rsatish va tashqi savdo sektorlarining uyg'un holda ishlashini anglatadi. Agar iqtisodiyotning bir sohasi ortiqcha rivojlanib, boshqalari orqada qolsa, bu umumiy xavfsizlikka salbiy ta'sir qiladi.

Iqtisodiy xavfsizlikning ahamiyati

Iqtisodiy xavfsizlik har bir davlat uchun strategik ahamiyatga ega, chunki u milliy mustaqillikning iqtisodiy asosini tashkil etadi. Kuchli iqtisodiy xavfsizlikka ega bo'lgan davlat global iqtisodiy inqirozlar, pandemiyalar, moliyaviy beqarorlik kabi holatlarga nisbatan chidamli bo'ladi. Shu bilan birga, u investitsion jozibadorlikni oshiradi va xalqaro iqtisodiy aloqalarda mustahkam o'rin egallaydi.

2. Iqtisodiy xavfsizlik shakllari

Iqtisodiy xavfsizlik shakllari — bu milliy iqtisodiyotning barqaror ishlashi, tashqi va ichki tahdidlarga bardosh bera olishi hamda iqtisodiy manfaatlarni himoya qilishga qaratilgan turli yo'nalishlar va tizimlar majmuasidir. Har bir shakl iqtisodiyotning muayyan sohasini himoya qilishga xizmat qiladi.

1. Ichki iqtisodiy xavfsizlik

Ichki iqtisodiy xavfsizlik mamlakat ichidagi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, u ishlab chiqarish, bandlik, narxlar barqarorligi va ichki bozor muvozanatini o'z ichiga oladi. Bu shakl iqtisodiy inqirozlarning oldini olish va barqaror o'sishni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

2. Tashqi iqtisodiy xavfsizlik

Tashqi iqtisodiy xavfsizlik mamlakatning jahon iqtisodiy tizimidagi o'rnini himoya qilishga qaratilgan. U tashqi savdo, investitsiyalar, valyuta kursi barqarorligi va xalqaro iqtisodiy aloqalar xavfsizligini ta'minlaydi.

3. Moliyaviy xavfsizlik

Moliyaviy xavfsizlik davlat byudjeti, bank tizimi, kredit siyosati va pul muomalasining barqarorligini ta'minlashga qaratilgan. Inflyatsiya, davlat qarzi va moliyaviy inqirozlar ushbu shaklga bevosita ta'sir qiladi.

4. Ishlab chiqarish xavfsizligi

Bu shakl iqtisodiyotning real sektorini himoya qilishga qaratilgan bo'lib, sanoat, qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish sohasining uzluksiz ishlashini ta'minlaydi.

5. Resurs (xomashyo) xavfsizligi

Resurs xavfsizligi tabiiy boyliklar, energiya manbalari va xomashyo zaxiralaridan oqilona foydalanish va ularning yetarililigini ta'minlash bilan bog'liq.

6. Hududiy iqtisodiy xavfsizlik

Bu shakl mamlakat hududlari o'rtasida iqtisodiy rivojlanish muvozanatini saqlashga qaratilgan bo'lib, mintaqaviy tengsizliklarning oldini olishga xizmat qiladi.

7. Ijtimoiy-iqtisodiy xavfsizlik

Aholining bandligi, daromad darajasi, ijtimoiy himoya tizimi va turmush darajasini ta'minlash orqali iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

3. Iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soluvchi omillar

Iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soluvchi omillar — bu mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan ichki va tashqi sharoitlar, jarayonlar hamda xavf-xatarlar majmuasidir. Ushbu omillar iqtisodiy o'sishni sekinlashtiradi, resurslardan samarali foydalanishga to'sqinlik qiladi va moliyaviy barqarorlikni izdan chiqaradi.

1. Makroiqtisodiy beqarorlik

Inflyatsiyaning oshishi, milliy valyuta kursining keskin o'zgarishi, davlat byudjeti defitsiti va iqtisodiy inqirozlar iqtisodiy xavfsizlikka jiddiy tahdid soladi.

2. Tashqi iqtisodiy omillar

Jahon bozoridagi narxlarning o'zgarishi, global iqtisodiy inqirozlar, eksport va importga bog'liqlik hamda tashqi qarzlarning ortishi mamlakat iqtisodiyotini zaiflashtiradi.

3. Ishsizlik va kambag'allik

Ishsizlik darajasining yuqoriligi va aholi daromadlarining pastligi ichki talabni kamaytiradi hamda ijtimoiy beqarorlikni kuchaytiradi.

4. Xufyona iqtisodiyot va korrupsiya

Norasmiy iqtisodiy faoliyat va korrupsiya davlat byudjetiga tushumlarni kamaytiradi, iqtisodiy shaffoflikni buzadi va investitsiya muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

5. Moliyaviy tizimdagi muammolar

Bank tizimining zaifligi, kredit resurslarining yetishmasligi va investitsiya oqimining pastligi iqtisodiy xavfsizlikni pasaytiradi.

6. Tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish

Resurslarning isrofgarchiligi va ekologik muammolar uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka tahdid soladi.

7. Texnologik orqada qolish

Zamonaviy texnologiyalarning yetarli darajada joriy etilmasligi ishlab chiqarish samaradorligini pasaytiradi va raqobatbardoshlikni kamaytiradi.

8. Siyosiy va institutsional beqarorlik

Qonunchilikning zaifligi, boshqaruv tizimidagi samarasizlik va islohotlarning sustligi iqtisodiy rivojlanishga to'sqinlik qiladi.

4. Iqtisodiy xavfsizlikning asosiy ko'rsatkichlari

Iqtisodiy xavfsizlikning asosiy ko'rsatkichlari — bu mamlakat iqtisodiyotining barqarorligi, rivojlanish darajasi va tashqi hamda ichki tahdidlarga bardoshlilikini ifodalovchi muhim makroiqtisodiy va ijtimoiy indikatorlar majmuasidir. Ushbu ko'rsatkichlar orqali iqtisodiyotning holati baholanadi va xavfsizlik darajasi aniqlanadi.

1. Yalpi ichki mahsulot (YIM)

YIM mamlakatda ma'lum davr ichida ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlarning umumiy qiymatini ifodalaydi. Uning o'sishi iqtisodiy barqarorlik va rivojlanish darajasini ko'rsatadi.

2. Inflyatsiya darajasi

Inflyatsiya narxlarning umumiy darajasi oshishini bildiradi. Uning yuqori bo'lishi iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir qiladi, aholining xarid qobiliyatini pasaytiradi.

3. Ishsizlik darajasi

Ishsizlik iqtisodiyotdagi mehnat resurslaridan to'liq foydalanilmayotganini bildiradi.

Yuqori ishsizlik ijtimoiy beqarorlikka olib keladi.

4. Davlat byudjeti holati

Byudjet daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi muvozanat iqtisodiy xavfsizlikning muhim ko'rsatkichidir. Defitsitning oshishi xavfli holat hisoblanadi.

5. Tashqi qarz darajasi

Davlatning tashqi qarzlari hajmi uning moliyaviy mustaqilligiga ta'sir qiladi. Haddan tashqari qarz iqtisodiy xavfni oshiradi.

6. Tashqi savdo balansi

Eksport va import o'rtasidagi farq iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ko'rsatadi. Ijobiy balans iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlaydi.

7. Investitsiya hajmi

Ichki va xorijiy investitsiyalar iqtisodiy o'sishning muhim omilidir. Investitsiyalar kamayishi iqtisodiy faollikni pasaytiradi.

8. Valyuta kursining barqarorligi

Milliy valyutaning barqarorligi iqtisodiy tizim ishonchlilikini ko'rsatadi. Keskin o'zgarishlar iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soladi.

III. XULOSA

Xulosa qilib aytganda, "Iqtisodiy xavfsizlik shakllari va asosiy ko'rsatkichlari" mavzusi doirasida ko'rib chiqilgan masalalar mamlakat iqtisodiyotining barqarorligi va xavfsiz rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Iqtisodiy xavfsizlik nafaqat iqtisodiy tizimning barqaror ishlashi, balki jamiyatning ijtimoiy va siyosiy barqarorligi bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Birinchi masala — iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi va uning mohiyati bo'lib, unda milliy iqtisodiyotning tashqi va ichki tahdidlarga bardosh bera olish qobiliyati yoritildi.

Ikkinchi masala — iqtisodiy xavfsizlik shakllari bo'lib, ichki, tashqi, moliyaviy, ishlab chiqarish, resurs va hududiy xavfsizlik kabi yo'nalishlar tahlil qilindi.

Uchinchi masala — iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soluvchi omillar bo‘lib, makroiqtisodiy beqarorlik, ishsizlik, korrupsiya, xufyona iqtisodiyot va tashqi iqtisodiy xavflar asosiy tahdidlar sifatida ko‘rsatildi.

To‘rtinchi masala — iqtisodiy xavfsizlikning asosiy ko‘rsatkichlari bo‘lib, YIM, inflyatsiya, ishsizlik darajasi, tashqi qarz, investitsiyalar va valyuta barqarorligi kabi indikatorlar muhim mezon sifatida yoritildi.

Umuman olganda, iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlash kompleks yondashuvni talab qiladi.

Ushbu tizimni mustahkamlash orqali iqtisodiy barqarorlikka erishish, aholi farovonligini oshirish va mamlakatning raqobatbardoshligini kuchaytirish mumkin.

IV. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Iqtisodiy xavfsizlik- Mamatov Axmedjan Atajanovich
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent.
4. O‘zbekiston Respublikasi “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining innovatsion rivojlanish, raqamli iqtisodiyot va iqtisodiy islohotlarga oid farmon va qarorlari. – Toshkent.
6. Karimov I.A. “O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo‘lida”. – Toshkent: O‘zbekiston.
7. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
8. Mirziyoyev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”. – Toshkent.